

Kees Both

MET BUITENSPEL MEER MENS!

Tekst van de plenaire lezing, Papendal, Arnhem, op de CPS-conferentie naar aanleiding van het verschijnen van het boek 'Buitenspel in het zonnetje'. 1995

Na zo'n dertig jaar werken in en rond het onderwijs zijn er dingen die ik nog steeds niet snap. Ik noem er twee:

-Waarom moet er zo'n rigoureuus verschil zijn tussen lokalen voor kleuters (die veel van de gezelligheid van een huiskamer hebben en waar kinderen zich tijdens de dag veel kunnen bewegen) aan de ene kant en bovenbouwlokallen (die meer weg hebben van een kantoor en waar de kinderen in heel veel scholen het grootste deel van de dag aan hun stoel gekluisterd zijn) anderzijds?

-Waarom moeten kleuter- en onderbouw-groepsleidsters zich zo sterk verantwoorden over de buitenactiviteiten met kleuters en kunnen leerkrachten in midden- en bovenbouw zich zonder probleem beperken tot een kwartiertje 'kinderen uitlaten'? (want meer is het toch niet?). Ook dat grote verschil is toch niet te rechtvaardigen door de ontwikkelingsverschillen tussen onder- en bovenbouw? Dat is geen verwijt aan mensen persoonlijk, het gaat om vragen bij een gegroeide traditie.

Ik hoop dat de hier aanwezige peuterspeelzaalmensen denken: met dat soort problemen hebben wij gelukkig niets te maken.

Tegen deze achtergrond wil ik aan het begin van deze manifestatie enkele opmerkingen maken over buiten-zijn, in combinatie met spel: buitenspel.

Eerst iets over spel en de plaats daarvan in kinderopvang en basisschool. Dan iets over buiten-zijn en het onderwijs. De persoon van de leerkracht en haar/zijn levensverhaal is hier ook van belang, in verband met buitenspel, evenals maatschappelijke ontwikkelingen. Tenslotte wil ik een aanvulling voorstellen op de kerndoelen voor het basisonderwijs.

Spel, ontwikkeling, leren

In de Verklaring van de Rechten van het Kind staat in artikel, dat gaat over het recht op opvoeding onderwijs en het vooropstellen van de belangen van het kind daarbij: *'Het kind moet alle gelegenheid krijgen voor spel en ontspanning, die op dezelfde doeleinden dienen te worden gericht als de opvoeding.... (eerder genoemd: algemene ontwikkeling, gelijke kansen, ontwikkelen van bekwaamheid, persoonlijk oordeel en gevoel voor zedelijke en maatschappelijke verantwoordelijkheid en een nuttig lid van de maatschappij te worden). De maatschappij en de overheid dienen te bevorderen, dat het kind dit recht kan genieten'.*

Een hele mond vol. Jan Terlouw vertaalt dit voor kinderen als volgt:

'Alle kinderen moeten naar school kunnen gaan om iets te leren. En ze moeten met andere kinderen kunnen spelen en niet eenzaam zijn'.

Het ontbreekt er nog maar aan dat buitenspel genoemd wordt, want je kunt je toch geen kinderspel voorstellen zonder buitenspel?

Bij dit artikel over de rechten van het kind moet ik denken aan een TV-uitzending over kinderarbeid. Kinderen in Pakistan, waaronder vierjarigen, moeten van 's morgens heel vroeg tot als het 's avonds donker is klei in vormen doen, om stenen van te bakken. De kleinsten konden de volle vormen met moeite optillen. Ze waren vrij op vrijdag en op

islamitische feesten. Toen hen gevraagd werd wat ze dan deden zeiden ze: 'niets'. Er werd doorgevraagd: 'Je doet toch wel wat als je vrij bent?' Maar steeds was het antwoord: 'niets'. Ze zouden niet weten wat ze zouden kunnen doen, ze waren het spelen volkomen verleerd. Ik zou zeggen: ze waren levend al een beetje dood. Wat voor mensen zullen deze kinderen worden?

Als je hoort dat 13% van de kinderen tussen 10 en 14 jaar (dat is 73 miljoen kinderen!) kinderarbeid doet en dat ze over jongere kinderen geen gegevens hebben (tel er nog maar minstens 10 miljoen bij), dan realiseer je je welke ramp hier wordt aangericht.

Toch is er een probleem met de formulering van dit recht van kinderen. Er staat dat spel en ontspanning op doelen gericht moet zijn... Kun je spel richten op doelen? Is dat niet strijdig met het wezen van spel?

Als je probeert te omschrijven wat 'spel' is kom je in problemen. Iedereen herkent (of denkt te herkennen) dat een kind aan het spelen is (ik kom daar nog op terug), maar als je probeert dat te benoemen kom je in een moeras van omschrijvingen terecht. Het is als met 'tijd'.

Augustinus zei ooit: 'als je me niet vraagt wat tijd is, dan weet ik het, maar zodra je het me vraagt weet ik niet'. Lange tijd is geprobeerd 'spel' te definiëren in tegenstelling tot 'werk' en tot 'ernst'. Maar dan loop je vast. Ik herinner me kinderen die tijdens een project ongelooflijk hard en ernstig werkten, onderzoek deden en prachtige werkstukken maakten en die na enkele dagen vroegen of we binnenkort weer 'aan het werk' zouden gaan. Spel is eerst en vooral een bepaalde *kwaliteit* van handelen, waarbij:

-Spelers principieel vrij zijn, je kunt ze niet dwingen tot spelen, ze spelen omdat ze het niet kunnen laten. Je kunt ook zeggen: het spel is van de kinderen zelf. Daarom is het spel ook zo'n voortreffelijk diagnostisch middel: de kinderen spelen zichzelf, oftewel wat hen bezig houdt, en bijvoorbeeld in een wereld waarin veel geweld voorkomt wordt dat ook weerspiegeld in het spel van de kinderen.

-Het gaat bij spel ook om het creëren van een eigen wereld die anders is dan het 'gewone' leven. Hier speelt de verbeelding een grote rol, je speelt met de werkelijkheid. Zet een opgeknapt afgedankte sloep op het plein en zie wat er gebeurt, het plein wordt tot woelige zee en oceanen worden bevaren, nieuwe continenten worden ontdekt. Kinderen weten meestal heel goed dat het 'is alsof' en iedereen kent daarvan voorbeelden, al gaat het inleven in de situatie soms heel ver. Een voorbeeld dat genoemd wordt in het beroemde boek over spel, *Homo ludens*, van Huizinga: 'Een vader vindt zijn zoontje van vier jaar, op de voorste van een rij stoelen gezeten, 'trein' spelen. Hij knuffelt het kind, maar dit zegt: 'Papa, je mag de locomotief niet zoenen, anders denken de wagens dat het niet echt is'. Dit spel van de verbeelding is het verkennen van nieuwe mogelijkheden. Kinderen hebben bij uitstek de openheid om dat spel te spelen, evenals kunstenaars.

-Tenslotte gaat het bij spel om belangeloosheid, het proces is in zichzelf belangrijk. Als de toren gebouwd is gaat deze weer om, de bevrediging ligt tot op grote hoogte in het spel zelf, het toppunt van intrinsieke motivatie.

Deze kenmerken van spel doen sterk denken aan de bezigheid van kunstenaars, bergbeklimmers en anderen. Studies daarvan lieten het volgende zien:

-de persoon die intrinsiek gemotiveerd is gaat zo op in het handelen, dat hij zichzelf niet bewust is als handelend persoon, ik en handelen worden als een eenheid beleefd, de klimmer voelt zich deel van de rots, etc.; men denkt niet na over zichzelf, maar is bij de dingen: 'zelfvergetenheid';

-de aandacht wordt alleen op de uitgevoerde taak gericht, in een uiterste concentratie, waarbij men zich niet laat afleiden; men is in het nu;

-men heeft het gevoel de situatie in de greep te hebben.

Kortom: men beleeft de ervaring als een stroom ('flow').

Deze gegevens komen ook terug in de omschrijving die het Ervarings Gericht

Onderwijs geeft van 'betrokkenheid':

'BETROKKENHEID' is een bijzondere kwaliteit van menselijke activiteit, die zich laat herkennen aan geconcentreerde, aangehouden en tijdvergeten activiteit, waarbij de persoon -zich openstelt, op een intense wijze waarneemt en betekenissen ervaart; -zich gemotiveerd voelt en geboeid is;

-een grote mate van energie vrijmaakt en zich ten volle in de situatie engageert; omdat

-de activiteit aansluit bij zijn exploratiedrang en zijn persoonlijke behoeftenpatroon;

-en zich aan de grens van zijn individuele mogelijkheden situeert; waardoor

ONTWIKKELING ontstaat.

Dat kinderen van spel leren is evident, er zijn vele voorbeelden bekend van ontwikkelingsstoornissen die teruggaan op gebrek aan spelervaring. In de voorschoolse opvang zal dat niet als probleem ervaren worden. Maar past deze vorm van leren wel in het instituut school? Het gekke is - en of dat nu door onze puriteinse moraal komt weet ik niet - dat het zo van binnenuit gemotiveerd en met plezier bezig zijn verdacht is, 'dat kan niet goed wezen'. Zie de eerder geciteerde kinderen, die een beetje wantrouwig vroegen wanneer het werk weer kwam. De principiële vrijheid van het spel maakt het de school in dit opzicht niet eenvoudiger. En toch willen we de kinderen graag gemotiveerd hebben, open voor nieuwe ervaringen.

De beide benaderingen van het onderwijs aan jonge kinderen die in ons land veel invloed hebben, het ervaringsgericht onderwijs en het ontwikkelingsgericht onderwijs, zijn het daarin eens, zij het vanuit verschillende achtergronden en met verschillende accenten.

In de school moet je de kinderen hun spel niet ontstelen en tegelijkertijd

a. Moeten leerkrachten steeds beter leren zien **wat** de kinderen al spelend leren; ze moeten het spel kunnen interpreteren, dat mag van professionals verwacht worden;

b. Moeten voorzieningen aangebracht worden, als stimulans tot spelen, om spel uit te lokken. Indirect geef je zo leiding aan het spel via de inrichting van de omgeving, zonder je er al te sterk inhoudelijk mee te bemoeien;

c. Gaan leerkrachten interacties aan met kinderen, als een soort medespeler (al moet je hier ontzettend oppassen, het kunt het spel als volwassene gemakkelijk verstoren), om het als medespeler te verrijken met ideeën, genuanceerder te maken, nieuwe materialen in te brengen, zodat er ook voortgang in kan zitten.

Al deze handelingen gelden overigens ook voor voorschoolse opvang van kinderen.

In het boek 'Buitenspel in het zonnetje' is geprobeerd in dit spanningsveld tussen het spel van het kind en de bedoelingen van de opvoeders te opereren door te beschrijven wat kinderen ervan kunnen leren ('competenties') en wat de pedagogische houding van leerkrachten daarbij zal moeten zijn. En dan is er ook niets op tegen als die competenties van kinderen ook beschreven worden in termen van de latere vakken van de basisschool, die immers hun wortels hebben in het spel van jonge kinderen. Dat denken over vakken en vormingsgebieden 'van onderop' - niet alleen 'ontluikende geletterdheid' en dito 'gecijferdheid', maar ook 'historisch besef, gevoel voor plekken en hun verschillende kenmerken (ontluikende aardrijkskunde), etc. - moet sterk bevorderd worden. Spel is de vorm waarin kinderen zich in hun wereld oriënteren. Spel is wereldoriëntatie, inclusief het jezelf beter leren kennen. En kinderen worden daarin begeleid vanuit het vertrouwen in hun kracht, vanuit de intentie om voort te bouwen op de sterke punten van kinderen.

Buiten

Het buitenspel is belangrijk vanwege de vergrote speelruimte, die uitdaagt tot bewegingsspel, die ontmoetingen mogelijk maakt met natuurlijke elementen als de warmte en het licht van de zon, de wind, regen en andere vormen van water, grond, planten en dieren en de invloed van de seizoenen in dit alles. Het biedt mogelijkheden de lichamelijke mogelijkheden te testen: kracht, uithoudingsvermogen, durf, reactiesnelheid, evenals ruimtelijk inzicht. Het buitenspel geeft mogelijkheden spanning en emotionele indrukken af te reageren en uit te spelen. Het buiten-zijn levert vanwege de grotere schaal en de natuurelementen eigen en onvervangbare mogelijkheden om je aan te ontwikkelen, ook vergeleken met de speelzaal. Je snapt, dit overziende, niet waarom kinderen niet méér buiten zijn! De school (dit geldt, voorzover ik kan overzien, niet voor het kinderdagverblijf) is helaas (en dat is een waardering mijnerzijds) een sterk naar binnen gerichte instelling, die de neiging heeft inhouden en activiteiten te verschoonen, zogenaamd beheersbaar en controleerbaar te maken. Het komt bijvoorbeeld nog steeds voor dat er uit een boekje les wordt gegeven over bomen zonder de bomen op en rond het schoolterrein zelf te bekijken. Deze verschooning van het onderwijs vormt een dubbele handicap voor buitenspel: spel is beperkt beheersbaar en de 'leerresultaten' zijn maar zeer beperkt voorspelbaar, tenminste op korte termijn bezien. En **buitenspel** is nog minder beheersbaar, de kinderen schieten alle kanten op, de vier muren vallen weg, het overzicht is veel moeilijker.

Je kunt ook anders tegen de school aankijken: als uitvalsbasis om de wereld te verkennen. Er schijnt ergens een school te zijn die als naam heeft: 'School is om ons heen'. De leerstof ligt op straat, als je het wilt zien. En dat begint op het schoolterrein, waarbij een pedagogisch doordachte inrichting een belangrijke voorwaarde is. In het Nationale Leerplan van Noorwegen staat aangegeven dat het onderwijs aan basisschoolkinderen voor een heel groot deel buiten gegeven moet worden. Dat is een land naar mijn hart. En in een land waarover ik qua onderwijs niet bijster enthousiast ben, Engeland, bestaat een succesvol project dat heet 'Learning through landscapes', 'Leren door landschappen, waarbij de schoolomgeving wordt ingericht als 'buitenklas', voor spel, voor werken met grond, tuinieren, observeren van planten en dieren, onder andere in een met en door de kinderen zelf ontworpen en gemaakte vijver. Sommige scholen in ons land hebben dat soort mogelijkheden ook, maar ik zou het veel breder verbreid willen zien. Het boek over 'buitenspel' geeft daarvoor goede aanzetten. Dat vraagt echter een ingrijpende mentaliteitsverandering bij leerkrachten in midden- en bovenbouw. En niet te vergeten bij ouders, schoolbesturen en gemeenten.

Buitenspel in een kindvergeten omgeving

Als het buitenspel zo belangrijk is, dan moeten we ook aandacht hebben voor de maatschappelijke ontwikkelingen die dat bevorderen en tegenwerken. Helaas is het laatste met name het geval. De speelruimte van kinderen in stedelijke gebieden wordt geringer: groene gebieden, ruige landjes in de stad worden in toenemende mate bebouwd. Het autoverkeer maakt de woonomgeving van heel veel kinderen uiterst onveilig. De ruimtelijke structuur van het bestaan van kinderen wordt anders. Vroeger groeiden vrijwel alle kinderen de ruimte in volgens een patroon van concentrische cirkels: de tuin, de directe omgeving buiten de tuin, de buurt ('je mag niet over heen'), je mag met de fiets, etc. De homerange van kinderen werd steeds groter. Nu leven de kinderen meer op eilandjes: hier woon je, met de auto word je, vanwege het onveilige (auto!-) verkeer naar school gebracht en weer gehaald, elders is de sportclub, enzovoorts en al die eilandjes zijn door anonieme corridors met elkaar verbonden. Dat grote aanbod aan buitenschoolse activiteiten geldt overigens maar in zeer beperkte mate voor kinderen uit sociaal-economisch minder bedeelde milieus. Wat missen kinderen al, die niet lopend of fietsend naar school kunnen gaan, aan ervaringen onderweg. Bij de inrichting van de omgeving wordt maar in heel beperkte mate

rekening gehouden met kinderen, zoals de Utrechtse pedagogen Mulderij en Bleeker lieten zien in hun boeken (o.a. Kinderen wonen ook), en zij hadden het over een 'kindvergeten omgeving'. Waar kun je bijvoorbeeld nog hutten bouwen? Een andere verontrustende ontwikkeling is de toename van het aantal cara-patiënten onder invloed van luchtverontreiniging. Zo is recent aangetoond dat rond Schiphol substantieel meer carapatiënten, ook en vooral onder kinderen voorkomen. De 'frisse lucht' buiten wordt in toenemende mate verdacht. Waar zijn we in godsnaam mee bezig?

Levensverhaal en spel

Bij het begeleiden van kinderen bij hun spel speelt de eigen levens-, c.q. spelervaring van leidsters een belangrijke rol. Een voorbeeld uit een onderzoek naar de biografische factor in de beroepsontwikkeling, het verhaal van Loes. Zij is leerkracht middenbouw, deed mee aan een project over spel in de school. Tijdens het overleg met haar collega in de onderbouw was ze langzamerhand gaan inzien dat 'spel' en 'spelen' voor haar eigenlijk heel vage begrippen waren. Wanneer er over concrete spelkwesties gepraat werd, bleek ze zich daar vaak weinig bij voor te kunnen stellen. Dat was haar heel frappant duidelijk geworden toen Anja had voorgesteld om bijvoorbeeld wasknijpers als spelmogelijkheid aan te bieden. *'Ik dacht verbaasd: wat moet je nou in 's hemelsnaam met wasknijpers? Ik vind het sowieso altijd al moeilijk om in te schatten wat kinderen zelf graag doen. Maar toen begon Anja meteen enthousiast een hele waslijst ideeën te spuien. Ik was perplex. Achteraf zat ik nog over die ervaring te denken. Waarom kon ik nou zelf niets bedenken met die knijpers? Eerst dacht ik dat het waarschijnlijk wel aan de opleiding zou liggen. Op de KLOS (dit voorval dateert van voor de Wet op het Basisonderwijs) werd heel wat meer aandacht besteed aan spelontwikkeling en spelmogelijkheden van kinderen dan op de PA. Maar toen ik nog wat verder ging doordenken op mijn eigen verleden stootte ik daar op een blinde vlek. Ik kan me nauwelijks spelletjes herinneren uit mijn eigen kindertijd. Had ik eigenlijk wel ooit gespeeld? En toen begon het me te dagen. Ik zat indertijd altijd te lezen. Zo 'n echt boekenjuffie, weet je wel. Lekker op mijn eentje, neus in een boek en in gedachten heel ver weg. Ik herinner me nu hoe mijn moeder me altijd aan mijn kop zat te zeuren dat ik toch veel beter eens iets zou spelen. Maar daar had ik dan geen zin in. Trouwens, ik kwam uit een wijk met heel weinig kinderen en op een club of zo ben ik nooit geweest...Ik heb daar allemaal nooit zo bij stilgestaan. En ik heb het ook nooit echt gemist, maar ...ik kan helemaal niet spelen. Ik doe het nu ook nooit...'* Loes was behoorlijk onder de indruk van deze reflecties. Ze praatte heel vlug en haar wangen waren rood aangelopen. Deze ontdekking was blijkbaar erg confronterend voor haar. We praatten nog even over de zaak door en op het einde besloot Loes: *'Nou, ik weet één ding. Het denkwerk over kinderspel en hoe je dat op school kan verbeteren gaat bij mij een tijd de ijskast in. Ik moet eerst zelf gaan spelen. Anders weet ik helemaal niet waar ik het over heb...'*

Anderen kunnen er hun levensverhaal naast zetten.

Tenslotte, de kerndoelen

De kerndoelen horen naar mijn inzicht een rol te spelen op de achtergrond, als toetssteen voor wat minimaal van scholen verlangd mag worden. Er zijn voorstellen voor nieuwe kerndoelen in aantocht. Ik hoop dat in de algemene kerndoelen (dus niet die voor de vak- en vormingsgebieden) voldoende het lijf en het 'buitengebeuren' voldoende aandacht zullen krijgen.

Ik zou met het oog op 'buitenspel', de volgende algemene kerndoelen willen formuleren: 'Het onderwijs op de basisschool is erop gericht dat de leerlingen:

-directe lijfelijk-zintuiglijke ervaringen opdoen met de natuur, te weten grond, het weer en de seizoenen, planten en dieren buiten' (zodat in de algemene doelen ook moeder aarde in beeld komt);

- 'via spel en beweging hun lichamelijke competentie en bijbehorende zelfkennis ontwikkelen, waarbij buitenspel en het tuinieren belangrijke middelen zijn'.

Het zou mij veel waard zijn als de kerndoelen, behalve inhouden, ook criteria voor de kwaliteit van onderwijssituaties zouden bevatten. Maar dat is teveel gevraagd, vrees ik. Laten we daarom samen met kracht het buitenspel bevorderen, de voorschoolse opvang samen met het basisonderwijs. Wie weet komt het dan ooit zover dat op een zekere dag de inspecteur de school binnenkomt en aan de leerkrachten vraagt: Wat doet u eigenlijk binnen? U hoort buiten te zijn met uw kinderen'.